

УДК 130.2

**Культенко В.П. – канд. філос. наук, доцент
Національний університет біоресурсів і природокористування України
(Київ)**

**ФЕНОМЕНИ ГЛОБАЛІЗМУ ТА АНТИГЛОБАЛІЗМУ В КОНТЕКСТІ ФІЛОСОФСЬКО-
ГО ОСМИСЛЕННЯ МИСТЕЦТВА АВАНГАРДИЗМУ ТА СЮРРЕАЛІЗМУ**

Стаття пропонує аналіз філософських позицій таких апологетів авангардизму та сюрреалізму, як Г. Маркузе, Т. Адорно, В. Беньямін в контексті осмислення можливостей впливу культури на реальі

Розділ перший. Філософія доби глобалізму, постмодерну й інформатизації

життя людини у сьогоднішньому світі, що перебуває під впливом двох різноспрямованих рухів – глобалізації та антиглобалізму.

Ключові слова: глобалізм, антиглобалізм, авангардизм, сюрреалізм, культурна політика.

Культенко В.П. Феномени глобалізму та антиглобалізму в контексті філософського осмислення мистецтва авангардизму та сюрреалізму. *Стаття пропонує аналіз філософських позицій таких апологетів авангардизму та сюрреалізму, як Г. Маркузе, Т. Адорно, В. Бенямін в контексті осмислення можливостей впливу культури на реальність життя людини в сучасному світі, який перебуває під впливом двох протилежних тенденцій – глобалізації та антиглобалізму.*

Ключевые слова: глобалізм, антиглобалізм, авангардизм, сюрреалізм, культурна політика.

Kultenko V.P. Phenomena of globalization and anti globalization at the context of philosophical understanding of avangardism and surrealism art. *The analysis of philosophic positions of such apologists of avangardism and surrealism as G. Marcuse, T. Adorno, V. Benjamin is proposed in the article. The analysis is undertaken in the context of understanding of possibilities of cultural influence on human life in modern world which is under the impact of two opposite tendencies of globalization and anti globalization.*

Keywords: globalization, antiglobalization, avangardism and surrealism art, cultural politic.

Філософське осмислення реалій сьогодення приводить до висновку щодо наявності кризи, в якій опинилось людство, яка виявляється в нездатності індивіда із споживацьким світоглядом досягнути складні реалії сьогодення та належним чином відреагувати на зміни в сучасному соціопросторі. Філософсько-апологети сюрреалістичного мистецтва та культури запропонували у свій час радикальний шлях виходу людства із стану антропологічної кризи, яка постала наслідком невідомості загальнопоширених засобів впливу на людину та соціальну дійсність через політику, культуру, освіту тощо. Теоретичне виправдання радикальності ними здобуло неочікувані, певно, й для самих авторів наслідки, на зразок масового тероризму, що стає ідеологією сучасної війни у протистоянні різних культур, релігій, світоглядів.

Альтернативний шлях, запропонований Г. Маркузе, Т. Адорно, В. Беняміном та ін. – естетико-гносеологічний. Він спирається на метод культурного шоку, який здійснює авангардистське та сюрреалістичне мистецтвом на свідомість відчуженої людини. Саме внаслідок цього й має відбуватися активізація суспільних перетворень та гармонізація життя. Із зазначеної точки зору справжнє мистецтво та культура не повинні мати нічого спільного ні з минулим, ні з сьогоденням. Тому що в протилежному випадку вони втрачають дієвість, примиряючись із вадами дійсності, з відчуженим станом людини у суспільстві. Гаслом справжнього мистецтва та культури має бути його контрарність, автономність, полемичність, констеляційність, ризоматичність. Така їхня позиція принципово заперечує можливість будь-якої спільної ідеї, узагальнення, тому що всякі узагальнення заперечують та омертвляють реальне життя. Та й постмодерн в цілому незавершений проект. Адже всяке завершення – це смерть, знищення життя, припинення процесу.

Сучасні дослідники наголошують, що новий глобалізований простір сьогодення суттєво вплинув на антропологічну проблему відчуження. Вона не була вирішена й не зникла з порядку денного під впливом сучасних подій, але набула нового характеру. «На суб'єктивному рівні відчуження визначається не як суперечність між людиною та навколишньою реальністю, а як відсутність суперечності, гомогенізація цієї системи, наслідком чого є знеособлення суб'єкта». [6, 5] Суб'єкт стає гомогенізованим, або як це визначив Г. Маркузе, одномірним – уніфікованою, типовою одиницею, що передбачувано-уніфіковано реагує на типові подразники. Реакції людини на зовнішні подразники, викликані явищами масової культури та масового мистецтва, представляють стандартний психосоматичний набір, що успішно прораховується та скеровується в русло подальшого споживання масової продукції. Культура втрачає своє аксіологічне навантаження, перетворюючись на псевдокультуру. Нівелюється виховна функція культури, система цінностей набуває все більш декларативного характеру.

Безумовно, що єдиної позиції, згоди щодо єдиної світової системи цінностей людство навряд чи колиш досягне. В будь-яких людських спільнотах завжди має місце конфлікт цінностей, причиною якого є егоцентрична природа людини та різний ступінь фізичного, інтелектуального та морального розвитку індивідів. Це помітив М. Вебер, який зазначав, що саме через це в суспільстві не співпадають моральні, політичні, військові, естетичні цінності. Раціоналізація світу натикається на опозицію емоційно-чуттєвої аксіологічної системи, внаслідок чого зростає взаємне відчуження людей. М. Вебер визначає такий стан як формальну раціональність, властиву різним сферам життєдіяльності людства: економіці, політиці, науці, праву, релігійній етиці. Здійснення ж політичної волі через забезпечення суто економічних або політичних інтересів не призведе до бажаного результату: зміна лише форми власності не забезпечить людині свободи, не звеличить її [5].

Адже сьогоднішня формально раціоналізована глобальна цивілізація поширює масштаби свого впливу як на окрему людину, так і на суспільства в цілому, уніфікуючи їх за єдиним зразком. Репресивна свідомість і мова цивілізованого індивіда є показниками відчуженого існування індивіда. У різних суспільних сферах шляхом нетерористичного маніпулювання у глобальних масштабах проявляється тотальність індустріального суспільства через закріплення за всіма об'єктами та суб'єктами дійсності раціональних, суспільно-корисних функцій, «що виключає будь-яку альтернативу існуючим взаємовідносинам». [6, 83] Створюються тотальність та одномірність, в якій через відпрацьовані механізми різноманіття хибних потреб усувається будь-яка опозиційність.

Г. Маркузе зазначав, що і наука, і висока культура в таких умовах також стають одномірними, перетворюючись на засоби соціального управління. Культура, яку завжди характеризувала т.зв. природна опозиційність до дійсності, втрачає свою дієвість під впливом підвищення загальних показників якості життя й перетворюється на масову, всезагальну, спрямовану на задоволення потреб, надання додаткової вартості товарам та послугам й цим забезпечує соціальний порядок, а не проблематизує його [7]. Таким чином, можна констатувати дієву присутність у соціумі лише масової культури, одномірної за своєю природою, яка існує за типовими правилами: артефакти як емоційні подразники мають викликати у людей типову реакцію, формуючи одномірність людини – вона стає такою, якою її хочуть бачити маніпулятори. Під впливом економічної, культурної гомогенізації, уніфікації правових відносин та тотальної інформатизації формуються репресивна свідомість, репресивна мова, що посилюють одномірність та поширення відчуження. Одиначне нівелюється, натомість зростає влада всезагального: стандартів, принципів організації, систем цінностей, що загрожує зникненням національних культурних надбань та традицій. У світі встановлюється влада грошей, що виражається у фінансовій фіксації поведінки індивіда та відповідній формалізації життя. Поглиблення міжнаціонального, міжкультурного, міжрелігійного відчуження іноді виливається в антагоністичні форми, як то – поширення тероризму у світі.

М. Вебер наголошував на необхідності певних заходів, здатних здолати відчуження. А саме: присутності у бюрократичному апараті харизматичних особистостей, збереженні свободи совісті і свободи на переконання, забезпечення можливостей індивідуального вибору моральних позицій та збереження обраних цінностей в особистому повсякденному житті.

Г. Маркузе пропонує інший, бунтарський шлях до свободи – революцію людини, яка стане великою відмовою від одномірності: не брати участі у спільних споживацьких нахилах, не визнавати своїми ті потреби та цінності, які нав'язує індустріальне суспільство. На думку мислителя, революція повинна мати три рівні: антропологічний, культурний та соціальний. «Політична революція повинна переростати в антропологічну, на культурному рівні авангардизм та сюрреалізм повинні зруйнувати старі форми мистецтва, які є уособленням репресивної дійсності, на соціальному рівні аутсайтери та прогресивне студентство повинні опозиційно діяти проти соціальних вад всередині країни, а ззовні їх мають підтримати країни третього світу». [6, 96] Г. Маркузе висуває ідею нової раціональності, на основі якої технічний розум перетвориться на техніку звільнення через нерепресивну організацію інстинктів людини: трансформації сексуальності в Ерос, а праці – в гру. Дослідник вважає, що таким шляхом можливо подолати відчуження в цивілізованому світі.

Йдеться про новий тип революції – викликані необхідністю набуття абсолютної свободи людиною, відчуженої від свого природного ества, в першу чергу – вітальної свободи інстинктів і природних потреб для того, щоб вилікувати хвору цивілізацією людину, її трансформовану репресивну свідомість. Через радикальність філософії Г. Маркузе називають теоретиком екстремізму, а через теоретичну суперечливість ідей реальному розвитку суспільства його філософію вважають утопічною, однак вона використовується у якості ідейної основи для антиглобалістських рухів.

Власне й тероризм як крайній вираз екстремізму розглядається в контексті антиглобалістських рухів. Цю ідею описує у своєму романі «Windows of the World» французький письменник Ф. Бегбедер. [4] Українська дослідниця О. Льовкіна зазначає, що «тероризм виникає як феномен антиглобалізму внаслідок культурного шоку: коли західноєвропейська цивілізація стала активно впливати на народи мусульманської віри, це викликало різке неприйняття в країнах із традиційним стилем життя. Захисна культурна реакція обертається заостренням ксенофобії» [6, 99]. Йдеться про те, що будь-яка необережна та необдуманна зовнішня спроба піддати сумніву або замінити традиційні цінності чужої культури спричиняє гострий конфлікт, що може призвести до протистоянь у світових масштабах, аж до збройних виступів. Особливо в сьогоднішньому стані глобальності, що є станом взаємозалежності для всіх та потребує спільних зусиль для розв'язання глобальних проблем.

Г. Маркузе належить до франкфуртської школи, представники якої – Т. Адорно, В. Бенямін, М. Хоркхаймер – створили власні естетичні концепції, фокусом дослідження в яких стали негативні прояви відчуження в соціально-культурній сфері, а саме: інтеграція духовної та матеріальної культури, її масовість, примітивізація, прагматизація. В контексті цього дослідниками аналізуються витоки, генеза та

форми духовного закріпачення людини. Духовне закріпачення розглядається з точки зору його переходу у фазу тотального панування масової культури, що є для філософів чи не найважливішою глобальною проблемою сучасності. Як опозицію масовій культурі вони розглядають експресіонізм та сюрреалізм, що стали «проявом гносеологічного голоду, реакцією на недостатність картини світу, явленої традиційною художньою мовою» [2, 37].

В контексті подібного бачення стану справ франкфуртці ставили перед собою ряд завдань, головним серед яких був прорив до «повної людини», а також відмова від традиційної етики та прорив до істинного буття, зонами якого вони вважали дитинство, сон, інтуїцію, творчість, фантазію та уяву. «Критерієм їх абсолютної свободи є свобода від будь-яких видів дискурсу, в тому числі мовного». [6, 109] Адже дискурс раціональний за природою, а раціональність репресивна, а тому посилює відчуження. Так само й традиційна культура та мистецтво розуміються франкфуртцями як «квінтесенція відчужених форм, фальшивих істин, за згодою яких відбуваються найбезлюдніші діяння, послідовність яких і являє собою історія людства». [6, 109] Вихід вони вбачають в руйнації традиційної культури, безсилою вирішити проблему дегуманізованого суспільства. Вирішити її здатні сюрреалізм та авангардизм, об'єктом впливу яких є буденний розум, методом – повернення до довербальних витоків культури, а метою – ефективне приборкання здорового глузду задля створення нової звільненої свідомості.

Головною ідеєю сюрреалізму є ідея мозаїчності, акцентування на деталях, адже вони переконані, що ідея цілісності спотворює істину, не відображає правди буття. Тоді як сюрреалізм з його конфігуративним розташуванням деталей та максимальною деталізацією тексту сприяє осягненню живої істини життя. «Постійне відтягування моменту остаточного судження демонструє можливість жити серед симптомів, поступово привчає не робити передчасних висновків, або й зовсім їх не робити. Тотальність вердиктів, всезагальність правил відступає на задній план. Це розчиняє ідею, надає вагу й основний смисл лише одиничним подіям, що змінюють одна одну» [6, 117]. Ці ідеї В. Беньяміна відображають суть постмодерної традиції в цілому. Конкретизує їх він в думках щодо масової культури, яка з його точки зору стала можливою завдяки виникненню засобів тиражування, кіно та фотографії. Останні через можливість їхнього необмеженого тиражування втратили ауру, яка зазвичай відрізняє справжні мистецькі твори. «Кількісне накопичення «виставкової цінності» призводить до якісної зміни, що полягає в повному знищенні аури та культової цінності. Неповторність та одиничність, розраховані на елітарне сприйняття, зникають із винайденням нових засобів відтворення, що створюють основу для дійсно масового мистецтва. У сучасну епоху центральною характеристикою мистецтва стає його виставкова цінність та здатність бути продуктом масового споживання» [6, 118]. Відбувається уречевлення шедеврів, що й засвідчує стан відчуження.

В. Беньямін вважає за можливе переорієнтувати знаряддя тиражування на службу справі революції. Адже й фотографія пропонує роздробленість на фрагменти та мозаїчний образ дійсності, результатом якого стає шоківий вплив, відхилення від звичайного образу життя. І кінематограф, змінюючи реальність, допомагає створити істинний образ відчуженої дійсності, еволюціонує сприйняття. Зрештою, в руйнації аури він вбачає відмову від відтворення об'єктивної реальності, що запобігає зануренню людини саму в себе та долає відчуження.

Г. Маркузе вирішити проблему одномірної людини в одномірному суспільстві прагне через аналіз трансформації призначення культури та мистецтва від дотехнологічного до технологічного в сучасному суспільстві, констатує їхній конформізм щодо існуючого репресивного універсуму та набуття власної репресивності. Тоді як культура й мистецтво за природою своєю мають бути антагоністичними до раціоналізованого суспільства з його репресивними законами. На дотехнологічному етапі вони були пізнавальною силою, яка відкривала пригнічені дійсністю виміри людини та природи, викривала вади навколишнього світу, демонструвала недосяжність ідеалів, кликала до досконалості. Тобто, дотехнологічна культура була дієвою через свою опозиційність до реальності. Висока ж культура «стає частиною матеріальної культури й у цьому перетворенні втрачає більшу частку своєї істини» [7, 74], вона спростовується дійсністю тоді, коли інтегрується в індустріальне суспільство. Технологічна реальність позбавила культуру та мистецтво утопічності, спростувавши дійсністю їх недосяжні ідеали.

Реальна можливість та навіть необхідність досягнення того, що пропагується, нав'язується масовою культурою, перетворює персоніфікованість елітарного мистецтва на масову вседоступність мас-культури, замість протесту вона захищає існуючий лад. Таким чином змінюється функціональне навантаження самої культури – вона більше не виховує, не спонукає до високих етичних ідеалів, а примиряє людину з дійсністю, нехай не досконалою, «проте, хто ж досконалий?» - говорячи мовою рекламних роликів нашого телебачення. Тоді як для Г. Маркузе мова мистецтва і його образи живі доти, доки вони заперечують і спростовують встановлений порядок, руйнують автоматизм безпосереднього, соціально орієнтованого досвіду, визволяючи живу чуттєвість людини.

Лише таке мистецтво стає проектом перетворення антропологічної структури, нової людини, долаючи кордони між життям та культурою та втрачаючи власну суто мистецьку сутність. Естетика пов'язується з політикою, «виступаючи одночасно і як категорія мистецтва, і як категорія політичного мислення». [3, 158] Тобто культура стає політикою, а політика – культурою, утворюючи феномен культурної політики як альтернативу відповідним недієвим традиційним соціальним інститутам.

Так само й Т. Адорно та М. Хоркхаймер констатують перехід традиційного мистецтва у нову фазу – індустрію культури з її масовістю, імітативністю, стандартизацією, що наочно стверджує існуючий порядок. Т. Адорно бачить в ній могутню силу, зняття відтворення відчуження людини від людини, від суспільства та від природи. Він наводить такі докази на захист своєї думки: по-перше, традиційна культура є дуетом рації та гуманістичної моралі, що призвів до двох світових воєн, по-друге, її тотальний характер непомітно перетворюють на раба кожного члена суспільства, по-третє, індустрія культури пропагує прийняття збоченого світу як гуманного, щасливого, привабливого, формуючи хибну свідомість та нездатність розуміти істинний порядок речей, по-четверте, традиційна культура стає продуктом функціонування соціальних відносин і цим стверджує глобальне відчуження [1]. Філософ відстоює цінність аутентичного мистецтва як «міметичної раціональності», головними рисами якого є незакінченість, автономність, полемічність, ризоматичність та констеляція, відсутність першопринципу і жорсткої методології. Воно має виражати максимум негативності як ідеологію незгоди з вадами існуючого порядку для подолання антропологічних проблем, в першу чергу – проблеми відчуження людини.

Отже, глобалізація та антиглобалізм визначають обличчя сьогоденного світу. Як одне, так і інше має свої переваги та недоліки. Найбільшою вадою глобалізації є зміна під її впливом позицій самоідентифікації великими людськими спільнотами, втрата релігійних, культурних національних традицій та, як наслідок – загострення міждержавних протиріч, наростання відчуження у різних видах та проявах. Проте й антиглобалістські рухи не здатні розв'язати прийнятним для усіх способом проблеми, що виникають. Трагедія 11 вересня 2001 р. у Нью-Йорку є переконливим свідченням цього. Як і констатацією факту, що світ став іншим після того, як побачив у прямому ефірі загибель кількох тисяч мирних жителів під уламками хмарочосів – символів американської культури, що шириться світом, вестернізуючи його. Як пише про це Ф. Бегбедер, Америка відкрила для себе картезіанський сумнів, не відомий їй до цього. Вона почала сумніватися у правомочності деяких своїх дій. Але ж якою невиправданою ціною був досягнутий такий результат. Та й подальші політичні події не добавили миру та злагоди у світі. Міжкультурна криза, протистояння в першу чергу іудейо-християнського та мусульманського світів не зменшується. Культура все більше втрачає свої етичні смисли.

Недієвість сучасної культури пояснюється не в останню чергу й її масовим, а тому репресивним характером. Вона тисне на людину, змушуючи діяти згідно з єдиним усталеним зразком. У випадку домінування масової культури це втілюється в явищах уніфікації, пануванні єдиного зразка, що тисне на гомогенізовану людину, вимагаючи фіксованих однотипних реакцій на типові подразники. По суті – це тиск, диктат масової культури, що не може бути прийнятним для багатьох людей, які посилено відчувають стан власного соціального відчуження.

Свою успішність культура може здобути, звернувшись до персоніфікованих методів впливу, що виявлятимуть вади існування світу, враховуючи й складність, багатомірність людської особистості, неоднорідність її природи, життєвих потреб та шляхів досягнення гармонії і повноти життя. Культура має викривати недоліки дійсності, опонуючи останній, контрастуючи з нею. При цьому культура не дає остаточних та безапеляційних шляхів подолання проблем, не містить загальноприйнятних висновків. Її констелятивний, ризомний характер передбачає й спонукає мозаїчність, плюралізм думки, багатовекторність життя та різноманіття способів його проживання. Так може бути досягнута багатостраждальна ідея збереження полікультурності світу в умовах його глобалізації, толерантне ставлення до відмінних культур та їх носіїв. Шлях культурної політики – можливий успішний шлях подолання антагонізму сучасного світу. Крах політики мультикультуралізму, про який було заявлено вищими європейськими політиками, не означає неправильність самої ідеї, скоріше – невірність її сутнісного розуміння й застосування.

Література:

1. Адорно Т. Современная музыка // Адорно Т. В. Избранное. Социология музыки. – М.-СПб.: Университетская книга, 1999. – С.156-169.
2. Базилевский А. Деформация в эстетике сюрреализма и экспрессионизма //Сюрреализм и авангард. – М.: ГИТИС, 1999. – С.33-46.
3. Баталов Э.Я. Философия бунта. – М.: Изд-во политической литературы, 1973. – 222 с.
4. Бегбедер Ф. «Windows of the World»: Роман /Пер. с франц. И. Стафф. – М.: Иностранка, 2010. – 432 с.
5. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму. – К.: Основи, 1998. – С.19-261.] [Вебер М. Третий или четвертый человек // Избранное: Кризис европейской культуры. – СПб.: Университетская книга, 1999. – С.199-375.

Розділ перший. Філософія доби глобалізму, постмодерну й інформатизації

6. Льовкіна О.Г. Відчуження людини у соціокультурному просторі: минуле і сучасність: Монографія. – К.: Вид. ПАРАПАН, 2006. – 168 с.
7. Маркузе Г. Одномерный человек. – М.: REFL-book, 1994. – 368 с.

© Культенко В. П., 2012.